

mpc
METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

PaedDr. Daša Sitková, PhD.

Skúsenosti s intervenciou žiakov s problémovým správaním na primárnom stupni vzdelávania

Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe

Banská Bystrica
2014

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum, Ševčenkova 11,
850 01 Bratislava

Autor OPS/OSO: PaedDr. Daša Sitková, PhD.

Kontakt na autora: ZŠ s MŠ Liptovská Osada
dasa.sitkova@gmail.com

Názov OPS/OSO: Skúsenosti s intervenciou žiakov s problémovým správaním na primárnom stupni vzdelávania

Rok vytvorenia OPS/OSO: 2014
XI. kolo výzvy

Odborné stanovisko vypracoval: PaedDr. Peter Majer

Za obsah a pôvodnosť rukopisu zodpovedá autor. Text neprešiel jazykovou úpravou.

Táto osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe bola vytvorená z prostriedkov národného projektu Profesionálny a kariérový rast pedagogických zamestnancov.

Projekt je financovaný zo zdrojov Európskej únie.

Kľúčové slová

problémové správanie u žiakov, primárny stupeň vzdelávania, pedagogická intervencia, prevencia problémového správania, intervenčné stratégie a techniky, kazuistika, sebareflexia učiteľa

Anotácia

Edukácia žiakov s problémovým správaním je vážnym psychosociálnym problémom a výzvou pre všetkých, ktorí sa podieľajú na výchove a vzdelávaní budúcej generácie a záleží im na tom, aby sa vo svojom živote dokázala začleniť a čo najlepšie uplatniť. Poukazujeme na možnosti uplatnenia v praxi overených intervenčných postupov dôležitých nielen z hľadiska prevencie problémového správania. Poskytujeme priestor pre sebareflexiu učiteľov cez zamyslenie sa nad možnosťami adekvátnej voľby a aplikácie vlastných intervenčných opatrení v snahe riešiť problémy a eliminovať nežiaduce správanie.

Akreditované programy kontinuálneho vzdelávania

Program rozvoja pedagogických zručností pre prácu so žiakmi s ADHD v triede	945/2012-KV
Intervenčné stratégie a techniky riešenia výchovných problémov	719/2012-KV

OBSAH

ÚVOD	5
1 PROBLÉMOVÉ SPRÁVANIE ŽIAKOV NA PRIMÁRNOM STUPNI VZDELÁVANIA	7
1. 1 Terminológia a prejavy problémového správania	8
1. 2 Príčiny a typológia nežiaducich prejavov správania	10
1. 3 Kritériá a kategorizácia porúch správania	12
2 PEDAGOGICKÁ INTERVENCIA V PREVENCII PROBLÉMOVÉHO SPRÁVANIA	14
2. 1 Kartičky pre podporu plnenia školských povinností žiakov	14
2. 2 Triedne pravidlá v prevencii problémového správania	16
2. 3 Prístup učiteľov k žiakom s problémovým správaním	18
2. 4 Úprava prostredia triedy pre zlepšenie koncentrácie pozornosti žiakov	19
2. 5 Monitorovanie žiakov s problémovým správaním	20
2. 6 Relaxačné techniky pre zvládnutie záťažových situácií	22
3 KAZUISTICKÝ PRÍSTUP V INTERVENCII PROBLÉMOVÉHO SPRÁVANIA	24
3. 1 Klinický obraz žiaka 2. ročníka s problémovým správaním v ZŠ	25
3. 2 Intervenčné techniky eliminovania prejavov problémového správania	27
3. 3 Sebareflexia učiteľa v aplikácii pedagogickej intervencie	33
ZÁVER	34
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ZDROJOV	35

ÚVOD

Učitelia na všetkých stupňoch vzdelávania pracujú s veľmi rôznorodou populáciou vyžadujúcou diferencovaný prístup. V porovnaní s minulosťou čelia oveľa náročnejším pedagogickým a výchovným situáciám, na ktoré musia byť pripravení včas a adekvátne reagovať. Problémové správanie u žiakov sa žiaľ presúva do čoraz nižších vekových skupín a na túto skutočnosť musia byť čo najlepšie pripravení už učitelia predprimárneho a primárneho vzdelávania. Každodenne sa stretávajú so žiakmi, ktorých možno považovať za rizikových, a to tak z aspektu učenia sa ako aj správania, keďže v ich prejavoch sú zjavné odchýlky od normy. Ide o deti / žiakov s nápadným a neprijateľným správaním komplikujúcim interakciu s inými. Ide najmä o prejavy agresívneho správania s odmietaním plnenia dohodnutých pravidiel. V každej triede sa nájde niekoľko žiakov s podobnými problémami, v odbornej literatúre sa výskyt tzv. hyperkinetických porúch odhaduje na 3-6 % populácie (častejší u chlapcov, v pomere 6:2). Títo žiaci z hľadiska rešpektovania svojich potrieb a zároveň zosúladenia edukácie s ich vývojom potrebujú uplatňovanie spravidla iných, špeciálnych prístupov (odlišné postupy pedagogického vedenia) ale aj podporu rodičov, ktorí očakávajú pomoc a poradenstvo v prvom rade od učiteľov a vychovávateľov.

Symptomatológia hyperkinetických porúch zahŕňa oblasť porúch kognitívnych funkcií (porucha pozornosti, analýzy a syntézy informácií, motivácie, úsilia, vytrvalosti či pamäti), motoricko-percepčných porúch (hyperaktivita spojená s neschopnosťou relaxácie, neurologické odchýlky, motorická neobratnosť), tiež porúch emócií, impulzivity a sociálnej maladaptácie. Žiaci s problémovým správaním potrebujú podporu a pomoc nielen učiteľov, ale aj spolužiakov, citlivý prístup a vytvorenie pokojného a zároveň akceptujúceho prostredia na to, aby sa mohli správne presadiť a spoznávať silné stránky svojej osobnosti. Tie by mali byť východiskom pre odstránenie resp. eliminovanie ťažkostí v súvislosti s negatívnym správaním.

Predkladaná OPS sa zameriava na možnosti uplatňovania efektívnych intervenčných techník a postupov učiteľov pri práci so žiakmi so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v bežných triedach ZŠ na primárnom stupni vzdelávania. Problematika sa dotýka žiakov mladšieho školského veku, ktorých správanie je problémové spravidla od začiatku školskej dochádzky. Do značnej miery sa u nich prejavili ťažkosti s adaptáciou na školské prostredie a začlenením sa do kolektívu triedy. Správanie je impulzívne a často nekontrolovateľné, sú stredobodom pozornosti, častejšie sa dostávajú do konfliktných situácií, vyhýbajú sa školským povinnostiam a svojimi negatívnymi prejavmi správania narúšajú priebeh vyučovania.

Časť OPS bude venovaná práve problematike edukácie žiakov, u ktorých boli na základe vyšetrení (na podnet triednych učiteľov a rodičov) diagnostikované symptómy ADHD (porucha pozornosti spojená s hyperaktivitou). Zameriame sa na psychosociálne postavenie žiakov v rámci sociálnej skupiny (triedy) a možných postupov pri eliminovaní nežiaducich prejavov v správaní tak, aby boli schopní čo najlepšie zvládnuť a plniť požiadavky školy. Budeme prezentovať a analyzovať spôsoby, ktoré sa nám v praxi s týmito žiakmi osvedčili (možnosti motivácie, vplyv oceňovania a pozitívneho hodnotenia).

Vychádzame z inkluzívnych a integračných trendov v súčasnej edukácii na primárnom stupni vzdelávania, pričom sa opierame aj o programové ciele ŠVP ISCED 1, ktorý zdôrazňuje podporovanie výchovy a vzdelávania žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami a zdôrazňuje potrebu korekcie prípadných znevýhodnení v zmysle zosúladenia edukácie s ich vývojom a rešpektovaním ich edukačných potrieb.

Osvedčená pedagogická skúsenosť priamo vychádza zo špecifických praktických skúseností, z našej dlhoročnej pedagogickej praxe na primárnom stupni vzdelávania a je určená predovšetkým učiteľom primárneho vzdelávania. Čiastočne môže byť využiteľná aj v práci vychovávateľov v školských kluboch detí, vedúcich záujmových útvarov, výchovných poradcov a špeciálnych pedagógov pôsobiacich na ZŠ, pretože uvedená problematika súvisí aj so špeciálno-pedagogickým vedením a poradenstvom v oblasti výchovy a vzdelávania. Jej cieľom je však predovšetkým pomoc a povzbudenie učiteľov v ich náročnej práci s problémovými žiakmi v na primárnom stupni vzdelávania.

1 PROBLÉMOVÉ SPRÁVANIE NA PRIMÁRNOM STUPNI VZDELÁVANIA

Žiaci sú tak ako aj my všetci neustále sa vyvíjajúcimi osobnosťami aj so svojimi vekovými špecifikami. Učitelia na rôznych stupňoch vzdelávania sú každodenne v kontakte s jedincami, ktorých vývin sa odlišuje a z rôznych dôvodov neprebieha podľa všeobecne uznávaných noriem. Z pedagogického aspektu vnímame normu ako niečo „obvyklé, bežné a očakávané“, niečo čo príliš nevybočuje z priemeru, z bežných situácií či zaužívaných pravidiel a je spoločensky prijateľné. Často pritom vychádzame z komparácie. Porovnáваме vývin a správanie jednotlivých žiakov vo vzťahu k ostatným rovesníkom v rámci spoločenstva (triedy, školského klubu detí, záujmového útvaru). Nesúlad správania niektorých žiakov s vyššie uvedenými normami a očakávaniami sa prejavuje hneď v začiatkoch školskej dochádzky, kedy učitelia postrehnú mnohé signifikantné prejavy. Problémové správanie odporuje zdravému telesnému i duševnému vývinu, narúša normy výchovy a spoločnosti a komplikuje žiakom ich adekvátne začlenenie sa do spoločnosti. Charakterizujú ho zlovyky, reaktívne poruchy, toxikománia, sexuálne úchyľky, neurózy a neurotické prejavy, úzkostné stavy, strach, poruchy základných vegetatívnych funkcií a delikvencia. Vo všeobecnosti je ťažké určiť, čo je a čo nie je problémové správanie, pretože každý učiteľ (ale aj rodič) môže dieťa / žiaka vnímať subjektívne, a to čo sa jednému zdá ako problémové a neprijateľné, iný môže vnímať ako bežné. V každom prípade je však potrebné čo najskôr vnímať špecifické potreby, a tie rešpektovať a v prípade potreby aj špecificky pristupovať. Inak sa problémy stupňujú a za istých okolností (neprofesionálny prístup, zanedbanie špeciálnej výchovnej starostlivosti, uplatňovanie neodbornej intervencie) môžu aj obyčajné detské nezbednosti neskôr vyústiť až do porúch správania a narušenia sociálnych vzťahov, čo negatívne ovplyvňuje ich ďalší osobnostný vývin. Tieto vážne psychosociálne problémy týkajúce sa učiteľov, rodičov, no predovšetkým samotných žiakov preto nemožno podceňovať a je potrebné sa nimi čo najskôr zaoberať.

Každé intervenčné pedagogické pôsobenie ako aj korekčné postupy vyžadujú dôkladné poznanie príčin a procesov vývinu porúch správania, čo sa nezaobíde bez spolupráce učiteľov a rodičov s psychológmi, špeciálnymi a liečebnými pedagógmi. Sebautváranie osobnosti je determinované vzájomnou interakciou viacerých faktorov ako je dedičnosť, vrodenosť, prostredie či výchova a na vplyv týchto determinantov nesmieme zabúdať. Viaceré odborné usmernenia a možnosti aplikácie konkrétnych výchovných postupov sú v rámci prekonávania resp. zmiernenia ťažkostí vo výchove detí podnetné pre mnohých rodičov, ktorým umožňujú nadväzovať na dohodnuté postupy aj v rámci domácej prípravy.

Účinnosť a efektívnosť pedagogickej intervencie predpokladá ciele pôsobenie a zameranie sa na konkrétne prípady. Pozitívne hodnotenie adekvátneho správania žiakov sa oproti trestaniu nežiaducich prejavov ukazuje oveľa efektívnejšie. Dôležitá je trpezlivosť a schopnosť učiteľov zachovať pokoj a tolerantný postoj pri problémovom správaní žiakov. Tí často rozprávajú a konajú impulzívne bez ohľadu na dôsledky, neovládajú sa a nedokážu v konkrétnych situáciách uplatniť zásady spoločensky žiaduceho správania, a to aj napriek tomu, že po formálnej stránke ich ovládajú.

1. 1 Terminológia a prejavy problémového správania

Problémové správanie žiakov je vo všeobecnosti charakterizované ako neprijateľné, a to nielen z pohľadu učiteľov, vychovávateľov, rodičov ale aj iných členov sociálnej skupiny (spolužiakov, rovesníkov). Aby sme porozumeli problémovému správaniu žiakov a mohli tak účinne intervenovať je potrebné odhaliť príčiny, ktoré fungujú ako spúšťače nežiaduceho správania. Snažíme sa napríklad zistiť, o čo žiakovi ide, keď na seba upútava pozornosť, akým spôsobom sa presadzuje medzi ostatnými, z čoho má strach a obavy, v čom zlyháva, ako sa cíti v rôznych situáciách, čo ho dokáže vyprovokovať, v čom sa snaží vyniknúť a podobne. Pritom nesmieme zabúdať ani na skúmanie našich vlastných reakcií a správania sa, pretože porozumenie žiakovým problémom a účinná intervencia vychádza aj zo skúmania nášho správania. Niekedy je nevyhnutné žiakom odoprieť pozornosť (napr. v prípade nežiaduceho správania uplatniť ignorovanie ako trest), inokedy naopak venovať viac pozornosti (v prípade očakávaného správania pochváliť, oceniť, uznať, priateľsky uvítať). Pre posilňovanie očakávaného správania u žiakov na primárnom stupni vzdelávania možno využiť viaceré intervenčné techniky. Niektoré z nich uvádzame v jednotlivých častiach OPS (viď kapitola 2). Nežiaduce správanie je vo všeobecnosti charakterizované rôznymi prejavmi, od impulzivity a agresivity až po sklony k šikanovaniu, záškoláctvu, úteky z domu. Navzájom sa ovplyvňujú a často sa vyskytujú aj v kombinovanej podobe.

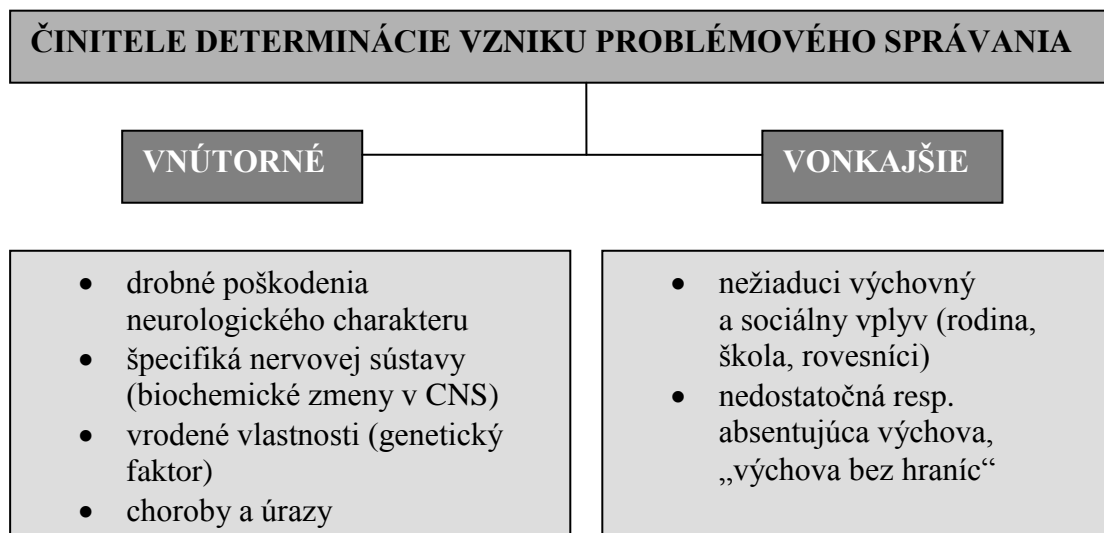
- **Impulzivita** – prchkosť, výbušnosť, sklony k unáhlenému konaniu na základe silného (napr. emočného či afektívneho) popudu, nepokoja, podráždenosti. Žiaci konajú rýchlo a bez rozmýšľania, na hodinách vykrikujú odpovede bez prihlásenia a vyvolania, prerušujú rozhovory (skáču do reči), nevydržia kým na nich príde rad a dostanú slovo, sú netrpezliví, nevydržia stáť v rade, neustále niekoho predbiehajú, hádajú sa, chcú byť všade a prví, neznášajú prehru. Impulzívne správanie a uvedené reakcie sú typické práve pre hyperaktivitu a výskyt zvýšenej impulzivity a neprimeranej agresivity je oveľa častejší u chlapcov.
- **Hyperaktivita** – hyperkinetický syndróm prejavujúci sa extrémne zvýšenou úrovňou aktivity, motorickej instability, nepokojom, impulzívnosťou, poruchou pozornosti, sociálneho správania, problémami v učení či emocionálnymi poruchami. Poruchu pozornosti spojenú s hyperaktivitou poznáme pod pojmom ADHD (attention deficit hyperaktivity disorder) a jej príčinou je vyššia hladina vzrušivosti u príliš aktívnych žiakov, ktorí môžu byť v porovnaní s inými oveľa citlivejší až podráždenejší. Preto je potrebné viesť ich k sebaovládaniu (nielen v konfliktných situáciách), naučiť ich ako odbúrať napätie a cielene sa upokojiť napríklad aj prostredníctvom relaxačných techník (viď kapitola 2). Opakom hyperaktivity u žiakov je v školskej praxi menej známa hypoaktivita.
- **Hypoaktivita** – hypokinetický syndróm prejavujúci sa extrémne zníženou úrovňou aktivity typický pre pasívnych, neobratných, pomalých, extrémne plachých, jednoducho „poslušných“ žiakov. V každom prípade ide o žiakov, ktorí nezažívajú dostatočnú akceptáciu a nie sú pozitívne vnímaní (Bučeková, 2013).
- **Agresivita** – útočnosť, výbojnosť, dobyvačnosť, sklony konať nepriateľským, útočným až deštruktívnym spôsobom voči sebe aj iným. Skúsenosti z praxe potvrdzujú prítomnosť prejavov agresívnejšieho správania (nezbednosti, bitky)

častejšie u chlapcov, kde v podstate dochádza k súboju o postavenie a pozíciu v sociálnej skupine, triede. Agresivita však ako životný impulz nemusí byť jednoznačne považovaná za zlú ani dobrú, pretože je len súčasťou života človeka (Hucíková, 2013). Na utváranie agresívneho až násilníckeho správania žiakov môže mať vplyv rodinné prostredie (výchova bez hraníc resp. autoritatívna výchova), škola ale aj osobnostné faktory (motorický nepokoj, nedostatok sebakontroly a empatie, komplex menejcennosti). Jednou z kategórií agresívneho správania, s ktorým sa možno stretnúť na rôznych stupňoch vzdelávania je práve šikanovanie.

- **Šikanovanie** – zlomysel'né obťažovanie, týranie a prenasledovanie spojené s bezohľadnosťou až brutalitou s cieľom fyzicky resp. psychicky ublížiť druhému. Dochádza k nemu najmä počas prestávok mimo vyučovania, kedy „silnejší“ žiaci vysmieávajú a vydierajú tých „slabších“, nahovávajú iných, aby sa s nimi nekamarátili, poškodzujú ich pomôcky atď. Obetami šikanovania sú často žiaci s nízkym sebavedomím, nižším intelektom a pochádzajúci zo sociálne slabšieho rodinného prostredia, ktorí sa nedokážu adekvátne brániť, ale tiež žiaci trpiaci nejakým handicapom (nadváha, poruchy reči, okuliare, strojček na zuboch). Smiková (2013) prirovnáva šikanovanie k „*ťažkej poruche vzťahov skupinového organizmu, ktorý podľahol infekcii a k nákaze vzťahov, ktorá má svoju vnútornú dynamiku a svoj zákonitý vývoj.*“ Obetou sa môže stať ktorýkoľvek žiak, preto je tento vážny problém potrebné (aj preventívne) riešiť s celou triedou.
- **Záškolačstvo** – vyhýbavé reakcie s cieľom vyhnúť sa školským povinnostiam známe ako „chodenie poza školu“ je typické skôr pre starších žiakov, ktorí zámerne vynechávajú školské vyučovanie v snahe vyhnúť sa nepríjemnej situácii (skúšaníu či písomke) ale aj z rôznych iných dôvodov. Na primárnom stupni vzdelávania sa vyskytuje zriedkavejšie.

1. 2 Príčiny a typológia nežiaducich prejavov správania

Problémové správanie u žiakov je podmienené viacerými vnútornými aj vonkajšími činiteľmi, ktoré však nevystupujú izolovane, ale sú skôr kombináciou viacerých faktorov. Cílená a úspešná intervencia si vyžaduje dôkladné poznanie žiakov učiteľmi v spolupráci s rodičmi aj inými špecialistami (pediater, neurológ, psychológ, špeciálny a liečebný pedagóg a iní).

Obrázok 1 Príčiny vzniku problémového správania u žiakov

Prameň: Upravené podľa Metodicko-informatívneho materiálu (viď zoznam bibliografických odkazov)

Najviac žiakov s problémami v správaní tvoria žiaci s diagnostikovaným syndrómom ADD/ADHD, ktorých prejavy je potrebné vnímať a hodnotiť veľmi komplexne s prihliadnutím na ich vek, rodinné zázemie, zdravotný stav a vôbec situáciu, v akej sa momentálne nachádzajú (napr. stres, rozvod rodičov, šikanovanie) a tiež príčiny prebiehajúcich konfliktov. Žiakov s problémovým správaním je potrebné čo najskôr identifikovať, navrhnúť a včas uplatniť intervenčné opatrenia, aby sme zabránili ďalším nežiaducim prejavom, resp. vzniku porúch správania, ktoré by mohli neskôr vyústiť až do správania asociálneho charakteru.

Typológia porúch správania (upravené podľa L. Ďurič, M. Bratská, 1997)

- **difficulty** – spôsobené nevhodnými, nerozvinutými, resp. chýbajúcimi návykmi a zručnosťami najčastejšie z dôvodu nedostatočnej výchovy žiakov, kedy buď úplne absentujú primerané podnety, vzory a metódy výchovy, resp. sú nesprávne. Symptómy charakterizuje hyperaktivita, nedisciplinovanosť a impulzivnosť, resp. naopak hypoaktivita, pasivita, ľahostajnosť, nešímovosť a nesmelosť, ale aj zlé pracovné návyky, povrchnosť, nedbalosť, výbuchy zlosti či agresivita. Keďže uvedené faktory sú podmienené predovšetkým sociálne, je tu veľká šanca na ich včasné podchytenie a odstránenie. Týmto žiakom musí byť zo strany učiteľov, rodičov a často aj iných odborníkov včas venovaná zvýšená pozornosť.

- **disocíálne poruchy** - spôsobené viacerými faktormi, predovšetkým však problémami v rodine (neúplná, rozvrátená), negatívnymi vzormi, dedičnými dispozíciami ako aj poškodeniami mozgu a neurózami. Ide o závažné porušovanie spoločensky akceptovaných resp. právnych noriem spojené s výrazne agresívnym správaním, terorizmom, záškoláctvom, túlaním, útekmi z domu, krádežami, no za delikventné správanie žiaci väčšinou nie sú v plnom rozsahu právne zodpovední. Intervencia v týchto prípadoch musí smerovať práve do rodinného prostredia. Rodina musí spolupracovať na usmerňovaní detí a spolupodieľať sa na uplatňovaní efektívnych výchovných postupov. V opačnom prípade sa žiaci s týmito formami porúch správania ocitnú v ústavných zariadeniach, liečebno-výchovných sanatóriách či detských integračných centrách.
- **iné poruchy správania** - spôsobené funkčnými nervovými ochoreniami (bez poškodenia CNS) ako napr. neurózy zapríčinené najmä stresom a konfliktami v rodine (prísna výchova, neprimerané požiadavky na deti, rozvod rodičov) ale aj v škole (neprimerané požiadavky na žiakov, zosmiešňovanie, šikanovanie). Môžu súvisieť aj s psychickými traumami (havária, smrť blízkych). Žiaci prežívajú pocit strachu a úzkosti, napätie, depresiu, náladovosť, bolesti hlavy a žalúdka, nechutenstvo či únavu. Výrazné sú tiky, obhrýzanie nechtov, pomočovanie a iné symptómy. Ide o liečiteľné poruchy, ktoré často možno odstrániť práve vyriešením stresovej či inej konfliktnnej situácie za pomoci psychológa, resp. pediatra. Správanie žiakov môžu výrazne ovplyvniť aj chronické ochorenia (diabetes, epilepsia, onkologické ochorenia) spôsobujúce nepokoj, precitlivosť, podráždenosť, únavu ale aj impulzívnosť.

Akceptovanie názorov Pokornej (2001, s. 143) v súvislosti s tým, že „*deti sú len nositeľmi problému, nie sú však problémovými deťmi*“ predpokladá ich prijatie takých, akí v skutočnosti sú, aj s určitými nedostatkami, poruchami, problémami či ťažkosťami v prispôbovaní sa. Dôležitá je schopnosť a ochota učiteľov vnímať a rešpektovať jedinečnosť, teda aj určitú „rizikovosť.“ Predpokladom rozvíjania osobnosti žiakov je, aby nároky na nich kladené boli v súlade s ich možnosťami a na vzťah medzi týmito možnosťami a individuálnymi potrebami na ich zvládnutie upozorňuje Čáp (2001, s.196).

Vychovávať dieťa podľa Prekopovej (2003) znamená „*prijat' ho so všetkými jeho zvláštnosťami detskej bytosti. Znamená to, že mu ponúkame vo svojom dome dobré miesto a budeme mu poskytovať podporu a istotu tak dlho, až bude schopné ísť svojou cestou*“.

1.3 Kritériá a kategorizácia porúch správania

Mnohí učitelia (nielen primárneho vzdelávania) sú v porovnaní s minulosťou vystavení oveľa náročnejším pedagogickým a výchovným situáciám, na ktoré musia byť pripravení včas a adekvátne reagovať. Vo svojej pedagogickej praxi sa často zamýšľajú a zaoberajú problematikou, kedy môže byť konkrétne správanie žiakov považované za dôsledok určitej poruchy a kedy nie. Je potrebné určiť a poznať konkrétne kritériá, ktoré sú východiskom pre objektívne posúdenie rizikového správania a adekvátnu voľbu následnej intervencie. Kritériá vymedzujúce konkrétne schopnosti a prejavy v správaní žiakov môžu výrazne pomôcť učiteľom orientovať sa v tejto problematike. Vnímaví učitelia dokážu už u žiakov mladšieho školského veku identifikovať nežiaduce prejavy (symptómy) predikujúce určité riziko vzniku problémového správania resp. porúch správania.

Definície a klasifikácie problémového správania resp. porúch správania sa u žiakov možno nájsť v odbornej literatúre z rôznych aspektov - medicíny, psychológie, sociológie a samozrejme pedagogiky. Z pedagogického hľadiska ich možno vymedziť a kategorizovať v rámci viacerých kritérií. Vo všeobecnosti však ide o široké, etiologicky rôznorodé spektrum maladaptívneho správania so zjavnou rezistentnosťou na bežné výchovné pôsobenie. Toto správanie ako aj prejavy osobnosti sú väčšinou trvalejšieho charakteru.

- **znížená schopnosť** (až neschopnosť) **venovať pozornosť detailom** (v prácach, školských úlohách a aktivitách sa vyskytujú chyby z nepozornosti, žiaci zabúdajú rozlišovacie a interpunkčné znamienka, vynechávajú písmená, slabiky, slová, reagujú často, akoby nepočuli, je potrebné viackrát opakovať inštrukcie, a to aj napriek tomu, že nemajú problém so sluchom ani sluchovou percepciou).
- **ťažkosti s organizovaním a zjavné vyhybanie sa úlohám a aktivitám vyžadujúcim duševné úsilie**
- **ľahká rozptýlenosť pozornosti vonkajšími podnetmi** (aj najmenší podnet, zvuk, pohyb dokáže ovplyvniť ich sústredenosť, čo sa môže negatívne odraziť na školských výsledkoch)
- **motorický nepokoj** (žiaci sa vrtia na stoličkách, vstávajú v situáciách, kedy to nie je vhodné, prechádzajú resp. pobežujú počas vyučovania po triede)
- **zábudlivosť a strácanie pomôcok potrebných pre plnenie úloh a aktivít** („chaos“ v domácej príprave na vyučovanie, plnení školských povinností, tiež neporiadok v školskej taške a na lavici). V snahe vyhnúť sa trestu a zbaviť zodpovednosti sa títo žiaci často vyhovárajú na svojich rodičov (resp. súrodencov), zodpovednosť za plnenie školských povinností sa snažia presunúť na dospelých.
- **hlučnosť, impulzivnosť a netrpezlivosť žiakov** ako prejavy neprimeranej motorickej aktivity v sociálnom kontexte (neschopnosť počkať, netrpezlivé reakcie, prerušovanie rozhovorov iných, absencia sociálnych zábran).

Problémové správanie a prítomnosť porúch správania u žiakov v škole možno zaradiť do kategórií rizikového správania. V bežnom školskom prostredí sa stretávame s prejavmi typickými pre problémové správanie:

- **antisociálne** (protispoločenské konanie smerujúce k trestnej činnosti)
- **impulzívne** (náhle, nepremyslené, bezprostredné reagovanie na podnety)
- **maladaptívne** (neschopnosť prispôbiť sa novým podmienkam)
- **asociálne** (konanie prekračujúce hranice dané morálkou spoločnosti a spoločenskými normami)
- **egocentické** (neschopnosť vidieť svet inak ako zo svojho subjektívneho hľadiska)
- **negativistické** (odmietavé reakcie)
- **inklinovanie k problematickým skupinám** (asociálne správanie v snahe patriť niekam, zapadnúť a začleniť sa, byť uznávaní a akceptovaní).

2 PEDAGOGICKÁ INTERVENCIA V PREVENCIÍ PROBLÉMOVÉHO SPRÁVANIA

Intervencia problémového správania u žiakov zahŕňa širokú škálu možných postupov, podporných aj reedukačných techník. Odborná literatúra ponúka veľa možností, z ktorých si učitelia môžu vyberať, resp. ktoré ich podnecujú k tvorbe a overovaniu účinnosti vlastných postupov a intervenčných opatrení. U žiakov s problémovým správaním je viac ako u iných potrebné podporovať zodpovednejšie plnenie školských povinností a posilňovať adekvátne správanie (napr. prostredníctvom rôznych kartičiek, obrázkov a pravidiel správania). S tým súvisí aj výber vhodných metód hodnotenia a odmeňovania v prípade žiaduceho správania. Najdôležitejší je však samotný prístup učiteľov, trpezlivosť a akceptujúci postoj k žiakom. Uvádžeme niekoľko efektívnych a v pedagogickej praxi overených prvkov intervencie.

2.1 Kartičky pre podporu plnenia školských povinností žiakov

Niektorí žiaci odmietajú spolupracovať resp. pracujú chaoticky, nesystematicky, a to aj v rámci domácej prípravy, preto potrebujú získať návyk pravidelných systematických činností. Dôležitá je dôsledná organizácia dňa, pravidelnosť (zobúdzanie, zaspávanie, pravidelná a zdravá strava, aktívny pohyb aj odpočinok) a samozrejme príprava na vyučovanie. Od učiteľky dostanú každý deň novú kartičku, na ktorej si vyškrtávajú (resp. vyfarbia ☺) zadané úlohy, ktoré sa im podarilo splniť. Svojím podpisom potvrdia zodpovednosť za ich splnenie a prípravu na vyučovanie. V prípade nesplnenia povinností (kontrola zo strany rodičov aj učiteľky) zdôvodnia, čo im v tom bránilo.

KEĎ PRÍDEM DOMOV ZO ŠKOLY:	Úloha	
	splnená	nesplnená
<i>Porozprávam rodičom o svojich zážitkoch zo školy</i>	☺	☹
<i>Oddýchnem si, zašportujem, pomôžem rodičom, zjem niečo zdravé</i>	☺	☹
<i>Podľa rozvrhu hodín si vymením učebnice a zošity na zajtra</i>	☺	☹
<i>Napišem si domáce úlohy (naučím básničku, pripravím pomôcky)</i>	☺	☹
<i>Prečítam si niečo zaujímavé (čítanka, časopis, vlastná kniha)</i>	☺	☹
<i>Požiadam rodičov o kontrolu domácich úloh</i>	☺	☹
<i>Uložím si pomôcky do školskej tašky</i>	☺	☹
<i>Keď poupratujem, môžem sledovať TV (PC)</i>	☺	☹
Dnes sa mi darilo: ☺ ☹	Podpis žiaka:.....	

Obrázok 2 Kartička pre posilnenie domácej prípravy žiakov na vyučovanie

Prameň: Vlastný návrh

Ak si žiaci vytvoria návyk pravidelného každodenného plnenia povinností (čo môže trvať rôzne dlho), nebude už potrebné túto pomôcku naďalej používať. Je však pravdepodobné, že žiaci si sami budú vytvárať podobné pomôcky pre plnenie úloh, čo im umožní lepšie plánovanie činností, plnenie povinností aj organizovanie voľného času. U najmladších žiakov, ktorí ešte nevedia dobre čítať a písať, resp. majú

problém s porozumením textu možno využiť kartičky aj vo forme jednoduchých symbolov či obrázkov.

Obrázok 3 Obrázky pre podporu režimu dňa u najmladších žiakov

Prameň: Vlastný návrh
(obrázky použité z ClipArt)

Pre posilnenie žiaduceho správania u žiakov sa v praxi osvedčilo využívanie tzv. posilňovačov správania. Ide o tri druhy farebne odlišných kartičiek (princíp semaforu) s textom hodnotiacim správanie žiaka. Po vyučovaní získa každý žiak vždy jednu z kartičiek (do žiackej knižky). Rodičia majú spätnú väzbu a informáciu o správaní svojich detí. Žiak má v prípade problémov vždy šancu „zlepšiť sa“ a na druhý deň získať lepšiu kartičku.

Obrázok 4 Hodnotiace kartičky pre posilnenie žiaduceho správania

Prameň: Vlastný archív

(„Môžem sa porozprávať s kamarátom, smiem ísť na WC, pripravím a skontrolujem si pomôcky na ďalšiu hodinu, pomôžem spolužiakovi, zotriem tabuľu, polejem kvety, upracem pod lavicou atď.“).

Zaoberáme sa zisťovaním, ktoré pravidlá robia v triede najväčšie starosti a prečo sa nedarí ich dodržiavať. Spoločne sa dohodneme na spôsobe ako postupovať v prípade sústavného nerešpektovania a zámerného porušovania. V praxi sa uplatňuje viac druhov hodnotenia, od odmeňovania (napr. žiaduceho správania) až po tresty (napomenutia, dohovárania, čierne body, odstihnutie z mašličky, poznámky, zákazy a iné). Žiaci, ktorí už vedia písať dokážu sami (na podnet učiteľky) zapísať upozornenie do slovníčka či žiackej knižky „Dnes som porušil pravidlo...“, a tak aj rodičia dostávajú informáciu o probléme, ktorý sa v škole vyskytol a žiadajú od svojho dieťaťa vysvetlenie. Táto „poznámka“ im môže byť neskôr za istých okolností (ak si to zaslúžia výraznejším zlepšením správania) odstránená (možnosť vymazania, prelepenia, nahradenia pochvalou). V prípade problémového správania u žiakov účinne pôsobí metóda kartičiek ako posilňovača správania (viď kapitola 2. 1). Písanie oznamov, upozornení či poznámok v žiackej knižke nahrádza kartička príslušnej farby podľa správania sa žiaka vložená do žiackej knižky.

2.3 Prístup učiteľov k žiakom s problémovým správaním

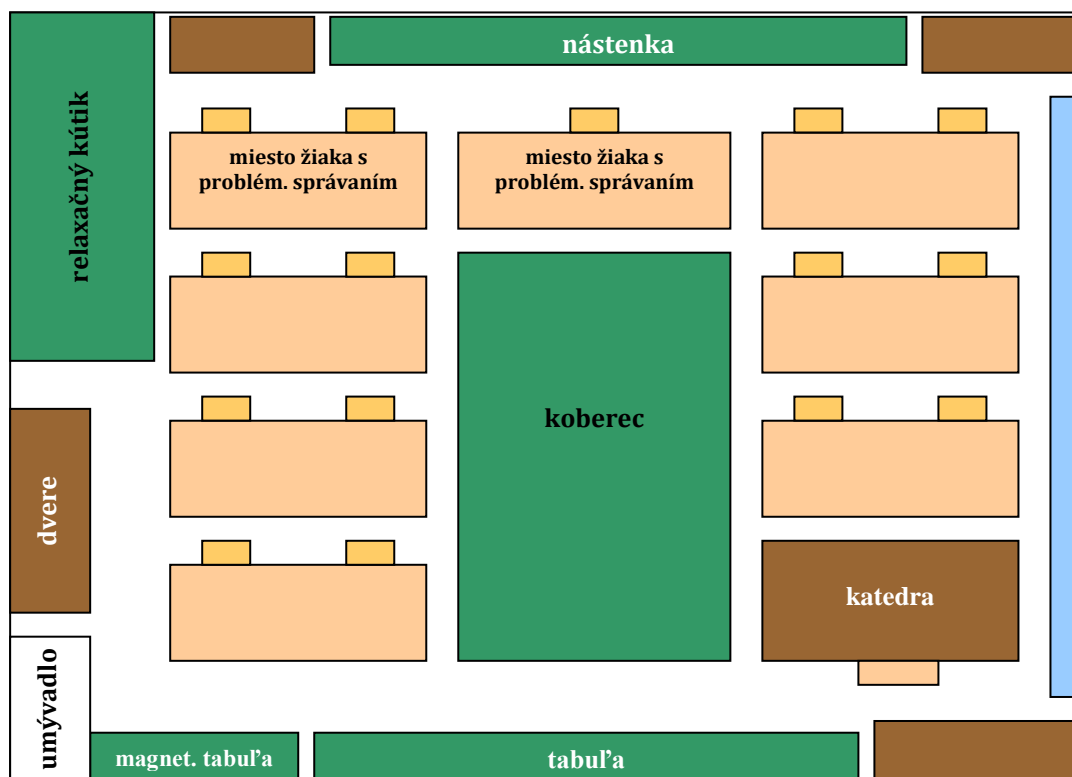
Mnohí učitelia sa, ako tvrdí Pokorná (2001, s. 141) domnievajú, že pre udržanie pozornosti žiakov s problémami koncentrácie je potrebné „šokovať“ stále novými aktivitami, neustále ich prekvapovať, a tak zvyšovať napätie. Viaceré najnovšie výskumy však poukazujú práve na pokojnú atmosféru, zdôrazňujú dôležitosť pravidelnosti, poriadku až rituálov počas vyučovania. Pre týchto žiakov je teda najdôležitejší určitý stereotyp a zaužívané postupy. Potrebujú dopredu vedieť, čo ich čaká, môžu sa tak lepšie orientovať v priebehu vyučovania a prejavovať pokojnejšie.

Aby sa žiaci s problémovým správaním čo najlepšie začlenili do kolektívu triedy je potrebné, aby učiteľ zaujal chápatý a akceptujúci postoj a uplatňoval individuálny prístup v snahe pomôcť im. Správanie a prístup učiteľov k žiakom pôsobí zároveň ako vzor, model aj pre správanie a prístup ostatných spolužiakov v triede. Je dobré, ak učiteľ namiesto absolútne nevhodného napomínania resp. ponížovania pred ostatnými dokáže zachovať pokoj a prejavíť tolerantný postoj aj v extrémne náročných situáciách. Niekedy úplne postačí urobiť vopred dohovorené gesto ako signál pre upokojenie a koncentráciu pozornosti žiakov. Pre posilnenie utvárania žiaduceho správania možno uplatniť úsmev, pochvalu, povzbudenie či pohladenie.

Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že intervenčným prístupom k žiakom s problémovým správaním by mali predchádzať prístupy preventívne. Dobrá atmosféra v triede, dôvera, podpora a empatia znižujú riziká vzniku nežiaducich prejavov. Jasné a zrozumiteľné pravidlá správania musia rovnako platiť pre všetkých žiakov a ich dodržiavanie je dôležité dôsledne vyžadovať a kontrolovať.

2.4 Úprava prostredia triedy pre zlepšenie koncentrácie pozornosti žiakov

Edukácia žiakov s problémovým správaním, s diagnostikovanými poruchami pozornosti s hyperaktivitou (ADHD), teda zníženou schopnosťou koncentrácie vyžaduje primerané prostredie, ktoré nemá rozptyľovať ale pôsobiť pokojne a harmonicky. Príliš veľa farebných zrkovných podnetov, školských pomôcok, výtvarných prác a výrobkov, ktoré visia v triedach takmer všade môžu príliš citlivých a nepozorných žiakov zbytočne rozptyľovať. Pre umiestnenie žiakov s problémovým správaním sa vo všeobecnosti odporúča sedenie blízko učiteľa, aby ich mal neustále „na očiach“ (častejšia kontrola, overovanie porozumenia inštrukciám), a to najlepšie v prvej lavici, nie však blízko dverí či okna. V praxi sa však osvedčilo aj miesto v poslednej lavici (v zadnej časti triedy za ostatnými spolužiakmi) kde títo žiaci oveľa menej vyrušujú, nemajú sa za kým otáčať. Je vhodné, aby sedeli buď sami, resp. vedľa pokojného a trpezlivého spolužiaka, nesmú to však vnímať ako trest. Je dobré občas umožniť žiakom zvoliť si miesto v triede a zaujímať sa o to, kde a s kým sa cítia najlepšie a prečo. Aj napriek obmedzeným možnostiam (príliš malé triedy, 50-60 m² pri počte 17-20 žiakov) je dôležité vytvoriť aspoň malý „relaxačný kútik“ na pokojnom mieste (v rohu triedy) vybavený didaktickými pomôckami a hrami, ktoré príliš nevyrušujú ostatných. K dispozícii sú mäkké vankúšiky, plyšové hračky, leporelá, encyklopédie, pexesá, ale aj kýbliky s kockami (vrchnákmi z PET-fliaš), dopravný koberček. Pomôcky žiakov rýchlo omrzia, preto ich neumiestnime všetky naraz, ale vyberieme 3 - 4, ktoré po čase nahradíme inými. Môžu byť umiestnené v skrinkách a na policiach (v škatuliach resp. v kýblikoch).

Obrázok 6 Ukážka úpravy prostredia triedy

Prameň: Vlastný návrh

2.5 Monitorovanie žiakov s problémovým správaním

Žiakov s problémovým správaním je potrebné mať viac pod kontrolou, a to nielen v triede, v telocvični, počas hier, prestávok na školskom dvore, výletov ale aj v kine či divadle. Pozitívne ovplyvňovanie ich sebahodnotenia by sa malo uskutočňovať cielene ale zároveň nenápadne. Žiaci nemajú pociťovať, že sú neustále sledovaní a hodnotení, na druhej strane ich však učitelia musia mať pod kontrolou („na očiach“) viac ako iných. Neznamená to však, že počas prestávok ich bude učiteľ držať za ruku, aby sa niečo nestalo. Je možné využiť očný kontakt, nenápadný dotyk (napr. po pleci či chrbte), neverbálne signály (mimiku, gestá) pre upozornenie na kontrolu správania, niekedy postačí zdvihnúť a ukázať kartičku so symbolom „T“ (ticho) resp. ukázať prstom na konkrétne pravidlo na nástenke (magnetickej tabuli). Efektívne pôsobí, ak aj samotní žiaci (rovesníci) priamo počas vyučovania upozornia na to, že správanie týchto spolužiakov ich vyrušuje v práci. Žiaci s problémami v správaní túžia po uznaní a ocenení a chcú byť pomocníkmi učiteľa (radi dávajú pozor na chodbe, v šatni, na vychádzke, v autobuse). Povzbudzuje ich, ak môžu pomáhať slabším či naprávať nespravodlivosť (rozhodcovia pri bitkách cez prestávky), za čo môžu získať uznanie pred triedou.

Na problémy a rizikovosť v správaní žiakov je z hľadiska bezpečnosti potrebné upozorniť aj iných. Do kontaktu s nimi prichádzajú aj dozor konajúci učitelia, vyučujúci z iných tried, vychovávatelia v ŠKD či vedúci záujmových útvarov. V praxi sa osvedčilo zamestnať týchto žiakov, poveriť ich plnením dôležitej úlohy. Radi dávajú pozor na iných napr. počas prestávok a v neprítomnosti učiteľa resp. pomáhajú slabším. Zamestnávame ich zotieraním tabule, rozdávaním a zbieraním zošitov, pomôcok, polievaním kvetov či odovzdaním odkazu a snažíme sa vytvárať situácie, kde môžeme oceniť pozitívne prejavy a ich správanie. Hodnotenie sa týka priznania privilégii (napr. metóda „hádzania kockou“, možnosť výberu hry, aktivity, členov tímu) a uplatnenia sociálnej odmeny (uznanie, pochvala, potlesk spolužiakov). Pre optimálny rozvoj ich osobnosti posilňujeme ich pozitívny sebaobraz a sebadôveru. Je potrebné identifikovať a podporovať oblasti, v ktorých sú šikovní (šport, hudba, divadlo, výtvarné umenie). Aj mimo školy možno vytvoriť situácie, v ktorých môžu byť žiaci úspešní a rozvíjať svoje záujmy. Práve tieto úspechy možno intervenčne využiť. Optimálne pôsobia na elimináciu porúch správania, minimalizáciu problémov a prispievajú k skvalitneniu edukácie.

Mimo vyučovania (počas prestávok, vychádzok a výletov) môže viac ako inokedy dochádzať k nežiaducemu správaniu a konfliktom u žiakov. Ak učiteľka nepríde do triedy načas, žiaci to využijú a okamžite dochádza k nedorozumeniam, hádkam, bitkám a následnému žalovaniu. Prestávky umožňujú častejšie spory medzi deťmi (vo vzťahu k starším žiakom, ktorých často provokujú práve tí mladší). Ideálne by bolo oddeliť počas prestávok mladších žiakov od starších. Keďže u žiakov na primárnom stupni vzdelávania je zvýšená fyziologická potreba pohybu je potrebné tieto prestávky účelne využívať k pohybovej aktivite a dopriať im možnosť uvoľnenia (beh, hry na chodbe, hry z loptou v telocvični, na školskom dvore) samozrejme so zabezpečením ich bezpečnosti. Počas vychádzok, výletov a exkurzií dôsledne oboznamujeme žiakov s pravidlami bezpečnosti a správaním a zabezpečujeme dozor. Na predstaveniach v kine či divadle bude spočiatku možno potrebné sedieť v blízkosti žiakov (mať ich viac pod kontrolou). Niekedy môže byť nevyhnutné (z hľadiska

bezpečnosti) držať žiakov s problémovým správaním za ruku napr. pri hromadnom premiestňovaní sa cez prechod či hlavnú cestu, pri nastupovaní a vystupovaní z autobusu. Všade chcú byť prví, tlačia sa pred ostatných, sú netrpezliví, nedokážu počkať, až na nich príde rad a už vôbec nechcú nikoho uprednostniť. V závislosti od situácie ich občas môžeme uprednostniť, aby išli prví, no nie vždy. Snažíme sa ich citlivo viesť k trpezlivosti, aby vedeli počkať a dať šancu aj iným, za čo je potrebné pochváliť ich, resp. odmeniť.

2.6 Relaxačné techniky pre zvládnutie záťažových situácií

Pre upokojenie v extrémne náročných situáciách, odbúranie a uvoľnenia napätia a zlepšenie koncentrácie je možné uplatniť rôzne postupy. Prostredníctvom cielených svalových aktivít trvajúcich spočiatku cca 5 - 10 minút možno navodiť psychickú relaxáciu, tzv. pohodu prispievajúcu k tomu, že žiaci sú pokojnejší, vnímavejší, viac sa zapájajú do školských aktivít, zvyšuje sa ich sebadôvera, sústredenosť a pamäť. Častejšie opakovania umožňujú navodenie uvoľnenia aj za kratší čas. Existuje viac relaxačných metód a techník, v bežných školských podmienkach najmä u žiakov na primárnom stupni vzdelávania je vhodné začínať s tými najjednoduchšími. Žiaci si ich veľmi rýchlo osvoja a dokážu ich efektívne využívať v školskom aj domácom prostredí.

- vedíme žiakov k sebaovládaniu v náročných situáciách, naučíme ich napríklad ticho „počítať do 20“ s hlbokým nádychom a pomalým výdychom pre odbúranie napätia v prípade, že ich niekto provokuje, vysmieva sa im atď.
- niekedy umožníme žiakom počúvať príjemnú relaxačnú (napr. ezoterickú) hudbu počas samostatnej práce ako „pozadie“ počas vyučovania, najmä keď vnímame, že sa potrebujú upokojiť
- podporujeme vykonávanie fyzických aktivít (kliky, drepy) resp. prebehnutie sa po chodbe (pod dozorom) pre odbúranie stresu a napätia, častejšie uplatňovanie pohybových hier a cvičení (napr. joga) aj počas vyučovania
- naučíme ich dosiahnuť uvoľnenie cez napätie (stiahnuť a postupne uvoľňovať svaly na celom tele prostredníctvom hry na „handrového panáčika“, kedy ležia na žinenke, uvoľnia sa a upokoja, čo je vhodné najmä pred skúšaním a písomkami
- pozitívne posilňujeme ich správanie (namiesto neustáleho napomínania a dohovárania pred inými uplatňujeme častejšie uznanie a oceňovanie žiaduceho správania)
- rodičov žiakov upozorňujeme na dôležitosť vzájomnej podpory, jednotných reakcií v konfliktných situáciách, poskytujeme poradenstvo, ako sa v aktuálnych konfliktných situáciách správať, odporúčame podporovanie telesnej aktivity žiakov aj doma (plávanie, beh) a v prípade pretrvávania problémového správania odporúčame návštevu poradenských zariadení (napr. CPPPaP)

Častou príčinou agresívneho a násilného správania u žiakov býva nahromadená zlosť, preto je vhodné viesť ich k uvedomovaniu si týchto pocitov a naučiť sa ich žiaducim spôsobom ventilovať. Rodičom žiakov odporúčame zabezpečiť deťom možnosť boxovať do vaku, vybiť si zlosť do vankúša, opláchnuť sa studenou vodou, zacvičiť si, zaskákať, tlieškať, vykričať sa (tam kde ich nikto nepočuje, napr. v prázdnej telocvični, v prírode), zabehať si resp. naučiť sa narábať s vlastným dychom. Vnútorne napätie vynikajúco odbúrava voda (plávanie, vodné pólo). Tieto techniky vo všeobecnosti prispievajú k upokojeniu, zvyšujú ich výkonnosť, prispievajú k sebaovládaniu a sebakontrolu, čo prispieva k zlepšeniu schopnosti zvládať záťažové situácie. Dĺžka relaxácie sa prispôsobuje veku žiakov a pre jej aplikáciu je dôležité zvoliť vhodný čas (v prípade, že učiteľka pozoruje únavu u žiakov), pričom je vhodné relaxačné techniky spojiť aj s nejakým príbehom resp. rozprávkou.

Jedným z mnohých príbehov vhodných na relaxáciu je „**Hra na vtáčika.**“ Deti sa pokúsia predstaviť si aké by to bolo, keby boli vtáčikom a namiesto rúk im narástli krídla,

precitujú, ako sa mení ich telo a oni sú čoraz ľahší, až môžu vzlietnuť. Roztiahnu krídla a aj za pomoci príjemného vetríka, ktorý ich hladká a osviežuje, letia a krúžia ponad domy a stromy a ľahučko sa vznášajú až k oblakom. Pomaly však cítia slabnutie vetra, klesanie a bezpečné pristávanie na zemi. Vtedy sa znovu zmenia na žiakov a cítia príjemný oddych.

Inou technikou vhodnou pre relaxáciu najmladších žiakov nielen s problémovým správaním je „**Hra na balón.**“ Deti si predstavia, že sú bublina, ktorá sa veľmi pomaly nafukuje (pre lepšiu predstavivosť je predtým možné využiť žuvačku a jej nafúknutie do bubliny, resp. využiť časť zo známej rozprávky „Továrň na výrobu čokolády“). Žiaci sú spočiatku v drepe, z ktorého sa pomaly dvíhajú a vsugerujú si pocit, že sa stále viac zväčšujú. Rozpažia ruky, rozkročia nohy, naraz prudko tlesknú a „spadnú“ na zem, kde ostanú chvíľu ležať.

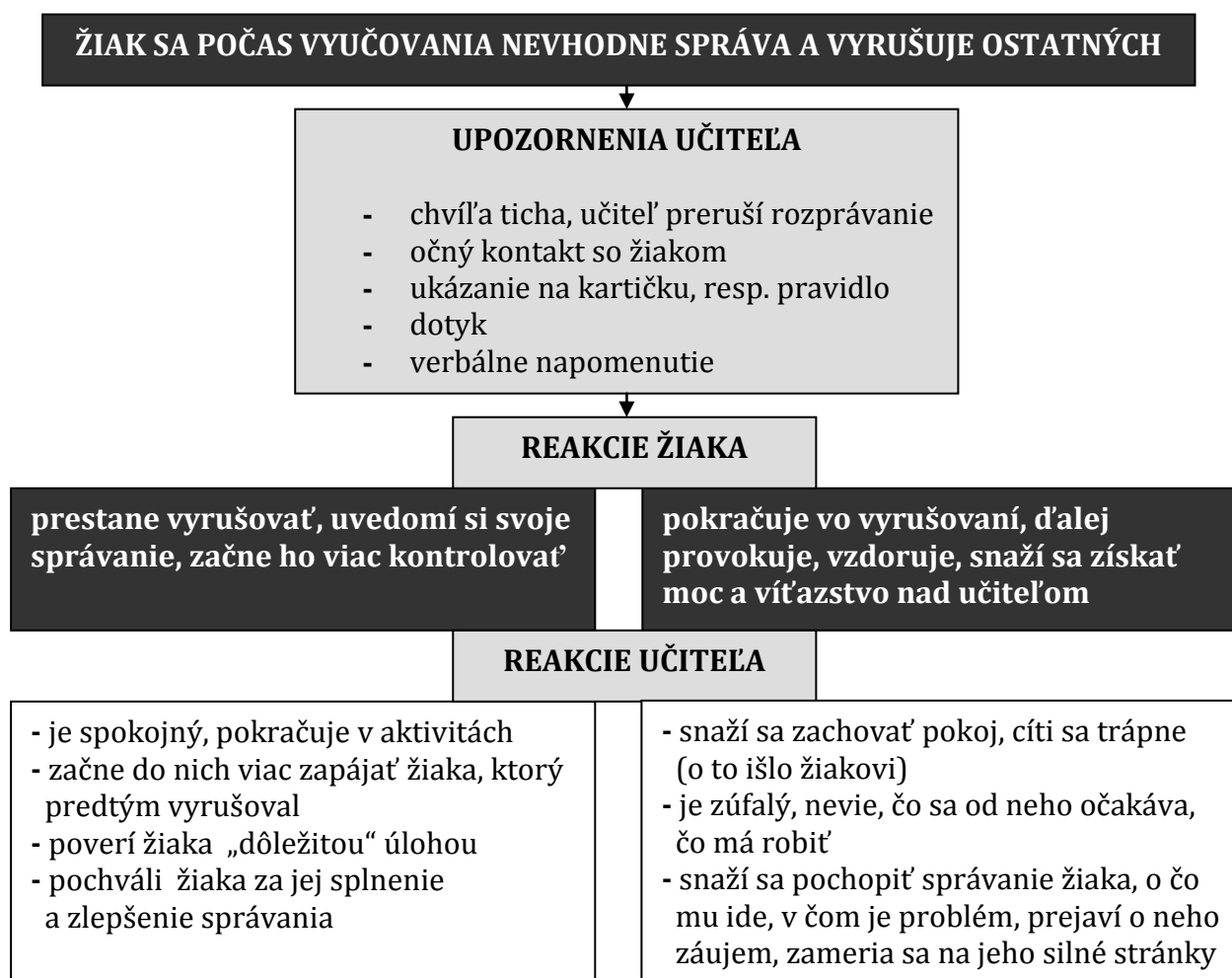
Zaujímavou relaxačnou technikou na upokojenie a stíšenie sa je „**Hra na dážď.**“ Deti sedia v kruhu (resp. v laviciach) so zavretými očami a chvíľu počúvajú ticho. Neskôr všetci spoločne vytvoria dažďovú búrku, a to najskôr šúchaním dlaní o seba, lúskaním prstami, tleskaním dlaňami až po bubnovanie prstami o podložku. V závere hry búrka postupne utíchne a všetky zvuky napodobňujeme v opačnom poradí, až po úplne ticho, ktoré opäť chvíľu „počúvame“.

Oblíbenou relaxačnou technikou je „**Hra na farbu**“, kedy si žiaci zatvoria oči a predstavia si svoju obľúbenú farbu. Učiteľ ich pritom slovne navádza k tomu, aby si predstavovali, ako sa ich obľúbená farba postupne dostáva od dolných končatín (prstov na nohách) cez trup a horné končatiny až k hlave, pričom ich naplňa príjemným pocitom tepla a pokoja. Na uvedenú relaxačnú techniku môže nadväzovať ďalšia aktivita, pri ktorej s deťmi zisťujeme frekvenciu jednotlivých farieb v rámci triedy (zaujíma nás, aké sú ich obľúbené farby, aké farby najviac preferujú). V rámci výtvarnej výchovy možno nadviazať na poznávanie farieb a ich odtieňov.

Je len na učiteľoch, ktorú z relaxačných techník uplatnia vo svojej práci a ako dokážu zaujať a motivovať svojich žiakov. Dôležité však je, aby uplatňovanie týchto techník plnilo predovšetkým svoj účel, teda viedlo žiakov (nielen s problémovým správaním) k upokojeniu, sebaovládaniu, relaxácii a samozrejme lepšiemu zvládaniu záťažových situácií.

3 KAZUISTICKÝ PRÍSTUP V INTERVENCII PROBLÉMOVÉHO SPRÁVANIA

Jedným z prístupov umožňujúcich hlbšie poznávanie a porozumenie pedagogickým javom, kde dieťa / žiak zostáva individualitou je práve kvalitatívny prístup. Vidieť v ňom špecifickosť konkrétnych problémov, v našom prípade problémové správanie. Viaceré z prejavov žiakov, ktoré máme ako učelia možnosť každodenne pozorovať sú niečím výnimočné, jedinečné, často neopakovateľné. Ich riešenie umožňuje hlbšie preniknutie do podstaty a vôbec problematiky špecifických pedagogických javov, s ktorými sa vo svojej praxi čoraz častejšie stretávame. V každom prípade je potrebné komplexné riešenie problémov, čo si vyžaduje dlhodobjšie sledovanie nielen prejavov správania žiakov ale aj účinnosti pedagogických intervencií, a to aj po určitom čase (napr. počas nasledujúcich rokov školskej dochádzky žiakov).

Obrázok 7 Reakcie učiteľa vo vzťahu k problémovému správaniu žiakov

Prameň: Vlastný návrh

Naším cieľom je, aby predložená OPS aspoň čiastočne prispela k skúmaniu a riešeniu problematiky problémového správania a jeho intervencie u žiakov na primárnom stupni vzdelávania. Získané informácie použité v našej práci sú anonymné a týkajú

sa konkrétnych skúmaných osôb. Zistenia a závery nemožno zovšeobecňovať na iné, podobné prípady, pretože každý prípad môže byť vo svojej podstate iný, špecifický a neopakovateľný. Práve v tom spočíva jeho jedinečnosť a výnimočnosť. Každé ľudské konanie je do istej miery premenlivé a často neopakovateľné, preto je potrebné pristupovať k nemu a hodnotiť ho vždy individuálne. V každom prípade veríme, že naše zistenia, postrehy či námety sa stanú inšpiráciou aj pre učiteľov.

3.1 Klinický obraz žiaka 2. ročníka s problémovým správaním v ZŠ

V nasledujúcej časti uvádzame stručný popis osobnostných črt konkrétneho žiaka, údaje z lekárskej rodinnej a osobnej anamnézy, charakteristiku a opis problémov v správaní.

- **Osobnostné črty:** chlapec XY, vek 9 rokov (1 rok odklad povinnej školskej dochádzky na žiadosť rodičov), žiak 2. ročníka ZŠ s problémovým správaním a diagnostikovanými prejavmi porúch aktivity a pozornosti odrážajúcimi sa aktuálne najmä v ťažkostiach v správaní. Nevláda prehry a prekážky, prejavuje sa impulzívne až agresívne, vo verbálnych prejavoch používa vulgarizmy a niekedy aj výrazy týkajúce sa sexuality s cieľom upútať pozornosť ostatných.
- **Lekárska anamnéza:** tehotenstvo matky a pôrod dieťaťa bez komplikácií, primeraný psychomotorický vývin, bežné detské ochorenia (častejšie infekty dýchacích ciest), bez hospitalizácie, žiadne úrazy ani vážnejšie ochorenia.
- **Rodinná anamnéza:** 4-členná rodina, rodičia cca 35 roční mladí aktívni ľudia s úplným SŠ vzdelaním, obidvaja zamestnaní, dobrá ekonomická úroveň rodiny, primeraná starostlivosť o deti, zdravé vzťahy v rodine, dobrá spolupráca so školou.
- **Osobná anamnéza:** prvorodené dieťa, od 3. rokov navštevoval MŠ (bežná adaptácia na nové prostredie, asi 1 mesiac plakával), od útleho veku sa prejavoval živšie v porovnaní s ostatnými, neustále vyžadoval pozornosť, ťažšie zaspával, dochádzalo k ubližovaniu iným deťom, nemal z ničoho strach a nevnímal nebezpečenstvo situácií. Pre nadmernú živosť, hravosť a nesústredenosť rodičia požiadali o psychologické vyšetrenie a odklad povinnej školskej dochádzky. Zaškolený bol ako 7-ročný v ZŠ v mieste trvalého bydliska, kde prospieva veľmi dobre. Jeho problémy siahajúce už do obdobia predškolského veku sa prejavujú ťažkosťami vo vzťahu k spolužiakom, presadzovaním sa impulzívnym až agresívnym správaním, vulgárnym vyjadrovaním a neadekvátnymi reakciami. Od začiatku školskej dochádzky boli tieto prejavy zjavné a mali tendenciu sa stupňovať. Spolužiaci prejavili skôr odmietavý postoj, chlapec je v skupine málo obľúbený, dostal sa do okrajovej pozície outsidera triedy. V domácom prostredí sa rád a často hrá počítačové hry, v školskom klube detí sa hrá často v pieskovisku a radšej s dievčatami, aby sa vyhol konfliktom s chlapcami.
- **Charakteristika žiaka:** chlapec patrí v triede medzi najstarších (neskorší nástup do školy), je komunikatívny a smelý, prejavuje sa aktívne a spontánne. V 1. ročníku ZŠ bol až príliš hravý (napriek odkladu školskej dochádzky) a pri lúčení sa s matkou dlhší čas plakával. Napriek tomu, že je veľmi živý a neposedný,

ochotne spolupracuje s dospelými. Má primeranú slovnú zásobu, verbálne vyjadrovanie je primerané jeho veku a intelektové schopnosti v strednom pásme priemeru (podľa záverov z komplexného pedagogicko-psychologického vyšetrenia v CPPPaP*). Počas vyučovania pôsobí zbrklo a nepozorne, pri samostatných činnostiach sa väčšinou náhli, prácu „odflákne“ a rýchlo (bez kontroly) odovzdá, aby sa mohol hrať. Nápadne pomalé je psychomotorické tempo najmä v činnostiach vyžadujúcich vizuomotorickú koordináciu (napr. pri písaní). Vtedy sa výrazne zvyšuje tenzia, neistota a vnútorný nepokoj, ktoré sprevádzajú často jeho impulzívne reakcie. Pozornosť sústreďí len krátkodobo a s veľkou námahou. Najmä u verbálnych typov úloh (otázka - odpoveď) náročnejších na výdrž sa stupňuje jeho motorický nepokoj. Počas vyučovania častejšie mení polohu tela, vrtí sa, otáča, vstáva zo stoličky (resp. sa hojdá), pracuje postojacky, neustále potrebuje zamestnávať ruky (napráva ceruzky v peračníku, zošity na lavici), odbieha k žiakom v iných laviciach resp. k oknám triedy. Lahko sa vzdáva, potrebuje viac usmerňovania, verbálneho opakovania inštrukcií, zvýšenú pozitívnu motiváciu, pochvalu, povzbudzovanie a podporu k tomu, aby pozornejšie vnímal predkladané podnety a zvýšil tak svoju školskú výkonnosť. Pre problémy so správaním je pravidelne sledovaný v CPPPaP*. Napriek uvedeným prejavom a ťažkostiam žiaka je učiteľka schopná primerane ho usmerňovať (hlavne v individuálnom kontakte), chlapec cíti porozumenie a snaží sa rešpektovať väčšinu požiadaviek. Pre učiteľku bolo dôležité nadviazať kontakt s rodičmi, získať si ich dôveru a tiež spolupracovať so špeciálnym pedagógom a psychológom. Keďže žiak má zníženú toleranciu psychickej záťaže (spolužiaci ho ľahko vyprovokujú), ťažko znáša prehru (reaguje zmätene, plačlivo, nahnevane až zúriivo), preto ho nenútime do súťaží s ostatnými. Má oslabenú vôľu regulovať svoje správanie a niekedy nie je schopný primerane ovládať momentálne impulzy, preto aj z hľadiska bezpečnosti je potrebné mať ho čo najviac pod kontrolou. Vychádzame zo zistení potvrdzujúcich jeho negatívny sebaobraz („*aj tak som zlý, všetci to o mne hovoria*“) a príliš nízku sebadôveru. Spôsobuje ju prevažujúca spätná väzba (zo strany okolia, spolužiakov a učiteľov) na jeho správanie, neprimerané presadzovanie sa a vzbudzovanie pozornosti nežiaducim spôsobom, agresivitou. Uvedené nepriamo ovplyvňuje a posilňuje ďalšie problémy v správaní (najmä v sociálnom prostredí), zvyšuje sa motorický nepokoj a dieťa sa znovu dostáva do „začarovaného kruhu“, z ktorého sa nevie dostať. Snažíme sa poukazovať a vyzdvihovať jeho pozitívne stránky a dobré vlastnosti aj pred ostatnými spolužiakmi, rodičmi a učiteľmi. (Má pekný vzťah k mladšiemu súrodencovi, rád sa podelí s ostatnými, pomáha slabším, je milý k dievčatám, výborne zahrá akúkoľvek rolu v divadielku, učí sa hrať na gitare, je rýchly v behu atď.).

3.2 Intervenčné techniky eliminovania prejavov problémového správania

V intervencii žiaka s prejavmi problémového správania sme sa snažili vychádzať z dôsledného poznania jeho osobnosti (spolupráca s rodičmi, výchovným poradcom, špeciálnym pedagógom, psychológom). Pri hodnotení správania zohľadňujeme symptómy vyplývajúce z diagnostikovaných porúch aktivity a pozornosti, ktoré ako špecifické osobitosti žiaka ovplyvňujú jeho školskú výkonnosť aj správanie vo výchovno-vzdelávacom procese. Intervenčne sme sa zamerali na uplatňovanie adekvátnych výchovno-vzdelávacích postupov a odporúčaní, ktoré sa týkajú predovšetkým:

- **zvýšenia pozornosti:** Žiak sedí sám v zadnej časti triedy (sám o to požiadal, cíti sa tam dobre), má tam pokoj a málo rozptyľujúcich podnetov. Učiteľka mu umožňuje počas vyučovania zapájať sa aj fyzicky, poveruje ho konkrétnymi úlohami s využitím jeho spontánnej aktivity (rád zotiera tabuľu, polieva kvety, rozdáva zošity, zbiera pomôcky, zatvára okná, dvere, pripína obrázky, manipuluje s pomôckami, najradšej však hrá divadlo, kde tiež výrazne využíva pohyb). Na hodinách telesnej výchovy nosí kľúče od kabinetu, vyberá a odkladá lopty, značí kriedou čiary, ukladá švihadlá, pomáha nosiť žinenky a iné pomôcky. Učiteľka dbá na to, aby verbálne požiadavky na žiaka zadávala jasne, jednoducho a pritom dôrazne. Vyhýba sa dlhším inštrukciám, občas zmení tón hlasu, urobí krátku pauzu, dotkne sa žiaka a súčasne sa snaží udržiavať s ním zrakový kontakt. Diskrétne mu pomáha pri upriamení pozornosti na písomné úlohy a zadania, dopredu ho upozorní na niektoré detaily, aby si ich všimol a venoval im pozornosť (môže mu ich zvýrazniť priamo v texte, podčiarknuť resp. dať nálepku). Musí ho viesť k sebakontrolu, pretože v snahe byť prvý a čo najskôr odovzdať prácu (aj s chybami) zabúda na túto činnosť. Učiteľka častejšie strieda cvičenia a úlohy s precvičovaním učiva a inými aktivitami nielen v laviciach ale aj na zemi (na koberci), resp. mimo triedy na chodbe a vedie ho k pomoci spolužiakom a k spolupráci s nimi. Snaží sa upútať jeho pozornosť aktívnym vtiahnutím do činností. Pri skúšaní zopakuje resp. dá doplňujúcu otázku, uisťuje sa, či jej porozumel, prikývne hlavou na znak súhlasu a pre povzbudenie žiaka. Hodnotí a oceňuje jeho snahu a záujem o prácu, k pozitívnemu prijatiu a hodnoteniu vedie aj ostatných spolužiakov. Strieda činnosti vyžadujúce zvýšenú pozornosť s inými menej náročnými činnosťami a v prípade zjavnej únavy podnecuje žiaka k uplatňovaniu relaxačných techník (viď kapitola 2.6).
- **zadávanie domácich úloh:** Učiteľka sa buď sama presvedčí, či si žiak poznačil domácu úlohu (číslo strany a cvičenia, resp. zakrúžkovanie alebo symbol domčeka v pracovnom zošite) alebo požiada iných (napr. týždenníkov), ktorí radi skontrolujú aj ostatných spolužiakov. Žiakovi dáva (aspoň 1 mesiac) každý deň kartičku na posilnenie jeho domácej prípravy na vyučovanie (viď kapitola 2. 1 Kartičky pre podporu plnenia školských povinností žiakov) a dôsledne kontroluje splnenie úloh, ktoré si žiak označí a svojím podpisom na kartičke potvrdí.
- **mimovyučovacích aktivít:** Žiaka je potrebné viac kontrolovať najmä počas prestávok, výletov resp. vychádzok, kde je väčší predpoklad vzniku konfliktov vedúcich k nežiaducemu, impulzívnemu správaniu (hádky, bitky, provokovanie

spolužiakov). Prestávky účelne využívame k pohybovej aktivite, keďže sa u žiaka prejavuje zvýšená fyziologická potreba pohybu. Pred vychádzkami, výletmi či exkurziami ho dôsledne oboznamujeme s pravidlami bezpečnosti a správania a samozrejme posilníme dozor.

- **výchovného pôsobenia:** Dieťa sa snažíme vychovávať citlivo ale dôsledne. Bez vyžadovania dodržiavania vopred určených pravidiel to jednoducho nepôjde. Zároveň sa snažíme o vytvorenie vzťahu, v ktorom bude cítiť pochopenie a oporu nás dospelých (učiteľov a rodičov) a pozitívne nastavenie na jeho osobnosť. Aj preto sme sa radšej zamerali na všímanie si pozitívneho správania žiaka namiesto trestania nežiaduceho správania. Pri komunikácii a riešení problémov sa usilujeme potlačiť vlastné emočné prejavy (hnev a zlosť) a pôsobiť pokojne. Žiaka si príliš nezastávame, no trestanie resp. napomínanie pred ostatnými za správanie, ktoré je do istej miery dôsledkom jeho problémov tiež nie je primerané. Posilňujeme jeho sebaobraz a sebadôveru a tiež podporujeme jeho prosociálne správanie. Cielene vytvárame situácie, v ktorých môže zažiť úspech a rozvíjať vlastné záujmy (rád hrá divadlo, často ho obsadzujeme do rôznych rolí, kde má možnosť prejaviť sa, deti mu tleskajú, on sa cíti šťastný, spolužiakom sa jeho účinkovanie páči). Rodičom sme odporučili dbať na psychohygienu, pravidelný denný režim žiaka, dôsledné plnenie a kontrolu školských povinností, podporovanie pohybovej aktivity a zdravého stravovania. Je potrebné obmedziť sledovanie TV a hry na PC umožniť až po splnení všetkých povinností. Kvôli agresivite dieťaťa je potrebné obmedziť pozeranie niektorých TV filmov a hranie niektorých PC hier (dieťa nemôže v tomto veku bez dozoru pozerat' a hrať, čo chce). Nesmieme dopustiť, aby násilie vnímalo ako niečo bežné. Rodičom sme tiež odporučili snažiť sa doma nehádať a nenadávať pred deťmi (v opačnom prípade by to mali deťom vysvetliť a hlavne sa ospravedlniť). Naďalej spolupracujeme aj s inými špecialistami (špeciálnym pedagógom, výchovným poradcom, školským psychológom).

V nasledujúcej časti tejto kapitoly uvádzame tri rôzne prípady problémového správania, ktoré sa vyskytli u žiaka na primárnom stupni vzdelávania (v 1. a 2. ročníku ZŠ) a možnosti eliminovania týchto problémov prostredníctvom cieľenej intervencie učiteľov.

Prípád č. 1 Intervencia problémového správania žiaka v 1. ročníku ZŠ

Problém:

Žiak (chlapec, vek 7 rokov) má problém ísť do triedy a rozlúčiť sa s matkou, ktorá ho každé ráno odprevádza. Tá sa ponáhľa do práce, no ešte predtým musí odprevadiť mladšieho syna do MŠ. Problém trvá už niekoľko dní, každé ráno sa opakuje to isté divadlo. Dieťa „visí“ na matke, drží sa jej, plače, vzdoruje, odvráva, nechce vyjsť zo šatne a ísť spolu s deťmi do triedy. Matka mu niečo trpezlivo vysvetľuje a sľubuje, pritom ho presviedča, že do triedy ísť musí, že sú tam už všetci. Naťahuje sa s ním pred šatňou na chodbe. Podarí sa jej vytiahnuť ho za ruku zo šatne, on sa však schová na WC, odmieta vziať svoju školskú aktovku. Medzitým zvoní a chlapec ešte stále nie je v triede, naďalej sa naťahuje s matkou na chodbe pred triedou aj niekoľko minút na začiatku vyučovania. Matka stráca trpezlivosť, zasiahnuť môže triedna učiteľka. Aký spôsob si zvolí, to už závisí predovšetkým od nej a od konkrétnej situácie, v ktorej sa ocitne. Mala by pritom vychádzať z poznania špecifických osobitostí a vlastností detí tohto veku a tiež z poznatkov z vývinovej psychológie a špeciálnej pedagogiky. V nasledujúcej časti uvádzame možnosti ne/zvládnutia problémovej situácie.

Rôzne intervenčné postupy učiteľky pri riešení problémovej situácie:

- Ignoruje správanie žiaka, nevšima si ho, vchádza s deťmi do triedy a začína vyučovanie. Riešenie problému necháva na matku („*nech si so synom poradí sama, ona vie najlepšie, čo naňho zaberá*“). Matke dá najavo, že takéto správanie nemôže tolerovať. Odporučí jej, aby dieťa skúsil odprevádzať niekto iný (otec, starí rodičia, teta, staršia sestra) a ranné lúčenie s dieťaťom skrátiť na minimum. V prípade pretrvávania problému navrhne návštevu psychologickú poradne a spoluprácu s inými špecialistami.
- Vchádza do triedy, začne vyučovanie, no nechá otvorené dvere, aby sa žiak mohol vrátiť do triedy, keď bude chcieť a bude sa cítiť pripravený. Medzitým učiteľka začne zaujímavú aktivitu s deťmi, chlapec zbystrí pozornosť („*čo sa tam asi deje?*“), je zvedavý, nakúka a postupne sa pridá k ostatným. Dvere však musia byť ešte otvorené, chlapca uisťuje prítomnosť matky vo dverách. Po chvíli sa zbaví napätia a neistoty, pekne spolupracuje a matka (bez rozlúčky) nenápadne odchádza.
- Spolu s matkou dieťa presviedčajú, že je už veľký, reagujú pokojne a milo, chytia ho za ruku a pomaly odvedú k triede, pritom rozprávajú o zaujímavých veciach, ktoré ho dnes v škole čakajú. Učiteľka vyzve aj iné deti (spolužiakov), ktoré pomáhajú a volajú chlapca medzi seba. Dávajú mu najavo, že im na ňom záleží a čakajú naňho. Presviedčajú ho, povzbudzujú, učiteľka uplatňuje pozitívnu motiváciu a pochvalu (napr. hovorí ako dobre zvládol predchádzajúce dni v škole, ako pekne pracoval, čo všetko dokázal).
- Učiteľka zámerne uplatní odmenu. Deťom rozdá napr. obrázky, nálepky, cukríky, aby „*prilákala*“ chlapca napriek tomu, že si uvedomuje, že to nie príliš výchovné a dieťa to môže neskôr využívať.

Autoritatívnej aj manipulatívnej intervencie by sme sa však mali skôr vyvarovať, pretože najdôležitejšia je spätná väzba, pochvala, ocenenie a empatia. Každý deň (po skončení vyučovania) a odchode zo školy dieťa pochválime (aj za prítomnosti rodiča), motivujeme ho k tomu, aby sa na ďalší deň v škole tešilo (poveríme ho splnením úlohy), aby vopred vedelo, čo ho zajtra čaká. V 1. ročníku ZŠ často pred začiatkom vyučovania čítame deťom zaujímavé príbehy na pokračovanie (napr. Šmolkovia, Filipove dobrodružstvá, Danka Janka a iné), ktoré upútajú ich pozornosť. Tešia sa na ďalší deň v škole, pretože sa chcú dozvedieť pokračovanie deja.

Objasnenie problému:

V praxi sa stretávame prevažne z pozitívnymi reakciami detí na školu. Zriedkavo sa však u niektorých žiakov môžu vyskytovať určité obavy a stres (z nového prostredia, nových vecí, spolužiakov, učiteľky, školských povinností atd.), ktoré bývajú často dôsledkom správania dospelých (hlavne rodičov resp. starých rodičov i starších súrodencov). Vlastné obavy týkajúce sa zvládnutia požiadaviek školy dieťaťom tak automaticky prenášajú naňho. Ak navyše často negatívne rozprávajú o škole v prítomnosti dieťaťa („no veď počkaj, tam ti ukážu, tam ťa naučia“), vytvárajú tak vopred negatívne predstavy o nepríjemných povinnostiach či obmedzeniach, ktoré v ňom môžu vyvolávať neistotu, pocit úzkosti až strach. V podstate tak niektorí dospelí prezentujú vlastné negatívne spomienky na školu. Inokedy môže mať dieťa pocit, že je v niečom slabšie ako iní, bojí sa nezvládnutia určitých činností, čo v ňom vyvoláva pocit, že sa mu budú ostatní vysmievat'. Preto sa snažíme neporovnávať ho s inými. V každom prípade je potrebné tieto problémy riešiť čo najskôr, aby sme tak predišli negatívnym postojom ku škole, školským fóbiám a iným poruchám (záškoláctvu).

Problém žiaka pretrvával v 1. ročníku ZŠ nepretržite cca 1 mesiac, neskôr sa podobné situácie opakovali zriedkavejšie, najmä po prázdninách (zimné, jarné) resp. predĺžených víkendoch, kedy mali žiaci pár dní voľna, ale aj po pár dňoch ochorenia, kedy dieťa akoby „odvyklo“ od školy a plnenia školských povinností. Znovu muselo prekonávať rovnaké ťažkosti ako v začiatkoch školskej dochádzky, postupne si však zvyklo na odlúčenie od matky a v súčasnosti tieto problémy úplne zanikli.

Prípád č. 2 Intervencia problémového správania žiaka na hodine TV

Problém:

Chlapec (žiak 2. roč. ZŠ) ťažko znáša prehru, cíti zlyhanie, hnev a nespravodlivosť („všetci sa mi smejú“), nerád sa zapája do súťaží a spoločných pohybových hier. Jeho reakcie sú neprimerané a nepríjemné aj pre iných. Na hodinách TV prebiehajú často súťaže v družstvách, kedy deti bežia k méte, prekonávajú prekážky (preskakujú, podliezajú). Situácie, keď prehrá družstvo, v ktorom je on sám, zvláda žiak mimoriadne ťažko. Prejavuje sa agresívne (odíde z hry skôr ako skončíme), obviňuje ostatných, nereaguje na upozornenie učiteľky, plače, odmieta ďalej cvičiť, odchádza od detí (do kúta telocvične, na žinenku, resp. sa schová, zúri a kope do TV - náradia, resp. dverí). Po niekoľkých minútach sa upokojí a sleduje aktivity ostatných, väčšinou sa znovu zapojí do hry. Tieto problémy pretrvávali takmer dva roky, nemali však tendenciu sa stupňovať. Naopak, zrením dieťaťa a adekvátnym prístupom a podporou učiteľky a spolužiakov sa ich podarilo úspešne eliminovať. V nasledujúcej časti uvádzame možnosti ne/zvládnutia situácie.

Rôzne intervenčné postupy učiteľky pri riešení problémovej situácie:

- Učiteľka napomenie chlapca a upozorní všetkých na jeho nešportové správanie. Neakceptuje jeho odchod z družstva a vzdorovité správanie (dieťa bude potrestané). Aby sa situácia neopakovala, nedovolí žiakovi (ani po upokojení) ďalej pokračovať v aktivitách.
- Učiteľka presvedča žiaka, aby sa vrátil, dá ich družstvu ďalšiu šancu. Ešte predtým však znovu upozorní na športové správanie žiakov (nie je dôležité, kto vyhrá, každý môže vyniknúť v niečom inom atď.). Deti ešte predtým vyzve k tomu, aby si predstavili, že prehrali a skúsili akože nahlas „zahrať“, ako sa cítia, ako sa budú správať (môžu si podať ruky so súpermi, prejaviť radosť a zablahoželať im k výhre, prejaviť vzájomné povzbudenie). Po tejto predpríprave to skúsia opäť. Učiteľka sa snaží konať rozvážne a zachrániť situáciu aj pre ostatných. Zdôrazní, že sa jej nepáči správanie, aké ukazuje pred inými a je smutná z toho, že kazí hru.
- Učiteľka na určitý čas prestane uplatňovať súťažiacie aktivity, aby nikto neprehral ani nevyhral a boli všetci spokojní. Zapojí ich do činností, kde budú môcť viac spolupracovať a vzájomne si pomáhať.

Objasnenie problému:

Nechávať deti vyhrávať len preto, aby sme s vyhli nežiaducim záchvatom hnevu nie je vôbec vhodné. Tiež úspech získaný podvodom sa nerovná víťazstvu. Môžeme však napr. obmedziť hry, v ktorých sa „vyhadzuje“, požiadať spolužiakov o pochopenie nežiaduceho správania žiaka a v prípade, že napriek prehre sa žiak správa férovo ho pred všetkými pochváliť. Žiakov vedieme k vzájomnej pozornosti a k tomu, aby vedeli, že nie je dôležité, že sú prví, ale to, že dokážu prijať aj prehru a úprimne sa tešiť z víťazstva druhých. Pritom je najdôležitejšie, že sa pri hre zabávame. Učíme ich, že súcit a pohladenie je veľký dar, a pritom sa sami snažíme prejaviť empatiu a pochopenie pre druhých.

Ak potrestáme žiaka po záchvate hnevu, bude sklamaný nielen on ale aj my. Frustrácia je vždy spúšťačom agresie a príliš vysoké nasadenie do hry môže vyvolať pocity hnevu, ktoré žiaci môžu vnímať ako skutočné „ohrozenie vlastnej existencie“, čo môže výrazne pohnúť ich sebedomím, pretože sa cítia slabí a zraniteľní.

Prípád č. 3 Intervencia problémového správania žiaka počas veľkej prestávky

Problém:

Počas veľkej prestávky sa žiaci zdržiavali na spoločnej chodbe. Chlapec (žiak 2. ročníka ZŠ) dojedol desiatu a dopil čaj. Bol živý a neposedný, preto sa pridal k naháňačke spolu s ostatnými. Prebehol okolo neho mladší žiak a nechtiac doňho narazil, pričom sa mu hneď ospravedlnil. Chlapca to však neprímerane rozhnevalo, kamaráta chytil, vulgárne sa mu vyhrážal (slovami i päťami), chcel mu všetko vrátiť. Ten sa pustil do plaču. Zasiahla dozor konajúca učiteľka, ktorá vznik konfliktnej situácie pozorovala a okamžite reagovala. Odtrhla tých dvoch od seba, snažila sa zistiť príčiny konfliktu a vinníka.

Rôzne intervenčné postupy učiteľky pri riešení problémovej situácie:

- Učiteľka napomenula žiaka a zdôraznila, že takto vulgárne sa medzi slušnými ľuďmi nerozpráva. Pred všetkými upozornila na porušenie pravidiel. Nahnevane sa pýta žiaka, kde počul niečo také, odkiaľ to má a či sa aj doma tak rozprávajú. Na to žiak okamžite zareagoval a spontánne odpovedal („aj mama s otcom tak niekedy hovoria, keď sa hádajú“). Učiteľku jeho slová rozčúlili („ešte je aj drzý a odvráva“) a nevhodne reagovala („pre mňa za mňa si doma rozprávaj ako chceš, ale v škole také slová viac nechcem počuť!“). Tým uzavrela celú situáciu, problémové správanie a vôbec konflikt medzi deťmi vôbec nevyriešila.
- Učiteľka pokojne pristúpila k deťom a snažila sa zistiť, čo bolo príčinou konfliktu. Chlapec nahnevane opisuje, ako ho z ničoho nič naschvál sotil spolužiak a on mu pritom nič neurobil. Ten sa však bránil, že to vôbec nebolo naschvál, stalo sa to nechtiac a ospravedlnil sa. Chlapec však tvrdil, že žiadne ospravedlnenie nepočul a začal vyťahovať spory aj z minulosti, kedy mu vraj tiež naschvál ubližoval. Učiteľka obidvom vysvetlí (môže o to požiadať aj spolužiačku, ktorá je nablízku), aby vysvetlila obidvom, ako sa zachovať nabudúce a požiada obidvoch, aby si túto situáciu skúsili ešte raz akože „zahrať“. Všetko prebehne v poriadku, chlapci sa ospravedlnia, podajú si ruky a o chvíľu sú znovu kamaráti akoby sa nič nestalo. Potom sa diskkrétne porozpráva s chlapcom o jeho vulgárnom vyjadrovaní, aby zistila pôvod jeho slovnej zásoby a tiež, či rozumie významu slov, ktoré hovorí a do akej miery si uvedomuje pôsobenie na iných.

Objasnenie problému:

Agresívne správanie žiakov pri riešení konfliktov so spolužiakmi nemožno v žiadnom prípade akceptovať a je potrebné hneď na začiatku zabrániť resp. obmedziť výskyt násilia. Vychovávame ku konštruktívnemu a pozitívnemu zvládaniu konfliktných situácií. Žiakov s problémovým správaním vedieme k pozitívnej komunikácii, vzájomnej dohode a rešpektovaniu ostatných. Nacvičujeme s nimi riešenie problémových situácií tak, aby si konflikty dokázali vysvetliť slovami (nie päťami), častejšie ich zapájame do skupinových prác a spoločných hier v triede.

3.3 Sebareflexia učiteľa v aplikácii pedagogickej intervencie

Povolanie učiteľov prináša vždy náročné výchovné situácie a problémy, ktorým sa snažíme čeliť. Bežne sa s nimi stretávame u niektorých svojich žiakov. Na niektoré častejšie sa opakujúce problémy sme si už akoby zvykli a ich riešenie berieme ako samozrejmosť, vieme presne, čo v danej chvíli účinne zapôsobí na dieťa. Objavujú sa však aj ťažkosti, s ktorými sa stretávame zriedkavo, resp. sme sa s nimi vo svojej praxi nestretli. Aj my – učitelia a rodičia sme len ľudia a niekedy možno ani sami nevieme, ako správne zareagovať v danej chvíli, čo povedať a ako usmerniť niektorých žiakov. Ich správanie nás môže kedykoľvek nečakane prekvapiť a zaskočiť. Často sa zamýšľame nad účinnosťou vlastných pedagogických postupov a intervenčných opatrení, čo vedie k sebareflexii.

Práve sebareflexia popri uvedomovaní si svojich silných stránok umožňuje odhaliť aj problémové oblasti nášho pedagogického pôsobenia. Zamýšľame sa nad vlastnou pedagogickou prácou, analyzujeme a prehodnocujeme naše reakcie a adekvátnosť intervenčných postupov. Mnohí z nás si uvedomujú, že podstatne viac si všímame a zaoberáme sa konfliktným správaním u chlapcov ako dievčat. Pociťujeme, ako sa nepokoj žiakov prenáša na nás aj na iných. Pod vplyvom napätej atmosféry sme v neustálom strese a očakávaní, že sa zasa niečo stane. Uvedomujeme si, že tieto náročné situácie možno zvládnuť len za predpokladu, že zostaneme „nad vecou“, nenecháme sa vyviesť z miery, dokážeme zachovať pokoj a dôslednosť. Potrebujeme starostlivo zvažovať svoje vlastné správanie, komunikovať s inými kolegami, aby zistili, do akej miery zodpovedajú ich nároky a skúsenosti nárokom a skúsenostiam ostatných.

Úspešnosť pedagogických interakcií je, ako uvádza Hupková (2004, s. 19), „do značnej miery determinovaná schopnosťami a sklonom učiteľa zamýšľať sa nad sebou a svojou pedagogickou prácou“. Účinná intervencia v edukácii žiakov s problémovým správaním musí vychádzať z dôkladného poznania osobnosti žiakov ale aj zo sebapoznania. Je dôležité poznávať samých seba, do akej miery dokážeme v problémových situáciách zachovať pokoj, potlačiť rôzne emočné prejavy, byť trpezliví a tolerantní, poskytnúť žiakom priestor k vyjadreniu, byť chápací, citliví a empatickí. Naše správanie totiž citlivo vnímajú a „kopírujú“ práve žiaci a my ako učitelia a rodičia môžeme len dúfať, že sa staneme pre nich osobným príkladom ako zvládať a riešiť konfliktné situácie.

ZÁVER

Problémové správanie u žiakov, ktoré sa žiaľ presúva do čoraz nižších ročníkov a vekových skupín je vážnym pedagogicko-psychologickým problémom súčasnej edukácie. Odstránenie resp. eliminovanie nežiaduceho správania a ťažkostí v súvislosti s negatívnym, prevažne impulzívnym a agresívnym správaním u žiakov je veľmi náročnou a zodpovednou úlohou učiteľov, rodičov a všetkých zainteresovaných do tejto problematiky. V predloženej OPS sme priamo vychádzali zo špecifických praktických skúseností získaných počas dlhoročnej pedagogickej praxe na primárnom stupni vzdelávania. Veríme, že mnohé postrehy, námety a odporúčania sa stanú podnetom a inšpiráciou pre skvalitnenie práce učiteľov (nielen primárneho vzdelávania), výchovných poradcov, vychovávateľov v školských kluboch detí či vedúcich záujmových útvarov a všetkých, ktorí pracujú so žiakmi s rôznymi poruchami a problémami v správaní. Je dôležité, aby sme všetkým žiakom pomohli zvládnuť a plniť požiadavky školy, viedli ich k optimálnemu rozvoju osobnosti, vytváraniu pozitívneho sebaobrazu a sebahodnotenia, aby sa neskôr mohli čo najlepšie začleniť do spoločnosti.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ZDROJOV

1. BUČEKOVÁ, M. 2013. *Syndróm deficitu pozornosti a hyperaktivity*. In: Poruchy učenia, intelektu a ďalšie poruchy podľa MKCH 10. Bratislava : Raabe, 2013. ISBN 978-80-8140-097-1.
2. ČÁP, J., MAREŠ, J. 2001. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.
3. ĎURIČ, L. – BRATSKÁ, M. et al. 1997. *Pedagogická psychológia. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : SPN, 1997. ISBN 80-08-02498-4.
4. HUCÍKOVÁ, M. 2013. *Násilie a agresívne správanie*. In: Poruchy učenia, intelektu a ďalšie poruchy podľa MKCH 10. Bratislava : Raabe, 2013. ISBN 978-80-8140-097-1.
5. HUPKOVÁ, M., PETLÁK, E. 2004. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava : IRIS, 2004. 135s. ISBN 80-89018-77-7.
6. LEVČÍKOVÁ, M. *Žiak s poruchami správania v základnej a strednej škole*. Štátny pedagogický ústav. Metodicko-informatívny materiál schválený MŠ SR 31. 8. 2004 rozhodnutím č. CD-2004-12004/23602-1:095 s platnosťou od 2. 9. 2004.
7. POKORNÁ, V. 2001. *Teorie a náprava vývojových poruch učení a chování*. Praha : Portál, 2001. 333s. ISBN 80-7178-570-9.
8. PREKOPOVÁ, J. - SCHWEIZEROVÁ, Ch. 2003. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-854-6.
9. SMIKOVÁ, E. 2013. *Šikanovanie v škole*. In: Poruchy učenia, intelektu a ďalšie poruchy podľa MKCH 10. Bratislava : Raabe, 2013. ISBN 978-80-8140-097-1.

Internetové zdroje

10. *Pedagogicko-organizačné pokyny 2013/2014* Dostupné na http://www.skolstvo-tv.sk/files/pedagog_organiza_pokyny_201314.pdf.
11. *Štátny vzdelávací program pre 1. stupeň ZŠ v SR ISCED 1 – Primárne vzdelávanie*. [online] [cit. 2010-10-13]. Dostupné na http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/isced1_jun30.pdf.
12. *Zákon č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. [online] [cit.2010-10-13]. Dostupné na http://www.minedu.sk/data/USERDATA/Legislativa/Zakony/245_2008.pdf.